

GALATA KENT DOKUSU İÇERİSİNDE SALİHA SULTAN SEBİL ÇEŞMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nilgün ÇÖL*

ÖZET

İstanbul Galata bölgesi tarih boyunca bulunduğu coğrafi konumu nedeni ile farklı kültür ve medeniyetlerden denizci tacirlere hizmet vermiştir. Bunun sonucunda Bizans başkenti Konstantinapolis ve Osmanlı başkenti İstanbul'dan farklı kentsel öğelerle gelişim göstermiştir. Öncelikle Akdeniz Liman kenti ile benzer karakteri söz konusudur. Saliha sultan Çeşmesi de kuruluş alanı ve inşa yüzyılı olarak Galata kent dokusunda önemli bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Galata, Kent Dokusu, Saliha Sultan Çeşmesi

THE EVALUATION OF SALİHA SULTAN FOUNTAIN IN THE GALATA URBAN STRUCTURE

ABSTRACT

Galata area, provides the commercial power of the capital İstanbul throughout the history. The reason Galata shows a typical Mediterranean port character is the traders from Pisa, Amalfi, Genova and Venetian. Galata known as; Sykai, Peramas, Galaktos throughout the history. Galata always has a water problem. Ottoman Architecture is showing different examples at the century 18th. The function of the Saliha Sultan Arena Fountain and Baroque architecture is showing a very important example in Galata.

Key Words: Galata, Urban Structure, Saliha Sultan Fountain

Galata Bölgesinin Coğrafi Konumu

Eski Dünya diye tanımlanan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşme coğrafyası içinde en stratejik noktalardan biri olan Antik Çağ'ın Bizantion, Orta Çağ'ın Bizans ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un fiziki coğrafyasında şüphesiz en önemli yer Haliç ve çevresidir. Tarihî süreçte daima deniz gücünün hem askeri hem ticari merkezi olan bölgeyi Akdeniz kıyısı olmamasına rağmen Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından biri olarak değerlendirmek gerekir. Haliç diye tanımlanan körfezin kuzey sahili, Kasımpaşa-Tophane arasındaki Galatasaray ve Beyoğlu yükseltilerini içine alan bölge tarihî yarımadanın karşı kıyısı Perama, Antikçağ kaynaklarında Sykai (İncirlik)

---

* Yrd. Doç. Dr. Anadolu Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Böl. El-mek: colnilgun@yahoo.com

ve günümüzde kabul gören ismi ile Galata olarak isimlendirilir. İlk Çağ sonlarında Strabon'a göre Sykai olarak isimlendirilen bölgenin çok küçük bir alanı iskân edilmiştir.¹

Galata'nın Kentsel Açıdan Tarihî Süreci

Galata'nın I. Constantinus (324-337) tarafından bir sur ile çevrilmiş olduğunu kaynaklar belirtir. **(Resim:1)** II. Theodosius (408-450) döneminde kentte yönetsel bölgelerin düzenlenmesi sırasında Sykai XVIII. Regio kilisesi, forum, tiyatro ve hamamları, liman varlığı ile önem kazanmaya başlar. I. Justinianous (528) tarafından güçlendirilen sur sistemi, tiyatrosu, St. Irene kilisesi, onarılan yolları ve sur kapıları Regio Sycaena'nın Justinianopolis olarak anılmasına sebep olmuştur Bu bölgede bulunan süthanelerden ötürü Galaktos (süt) kelimesinin Galata isminin kökü olduğu öne sürülür ancak İtalyanca'da merdiven, iskele, yokuş anlamları taşıyan "calata" kelimesinin Galata'ya dönüşümü bölgenin isim kökeni açısından daha mantıklıdır.

Galata bölgesinin tarihine göz atıldığında limanla ilişkili olarak Orta Çağ'da Akdeniz'in denizci tacirleri olan Venedik, Pisa, Amalfi ve Genovalıların bölgede önce iskele kurma, ticaret yapma, yerleşme gibi imtiyazlar elde etmeleri bölgenin kentsel niteliğini belirleyen önemli bir faktör olacaktır.

İmparator Aleksios, Normanlara karşı yardımlarından ötürü 1082'de Venedik Doge'u, Domenico Silvio ile yaptığı anlaşmalarda Venedikli tacirlere imtiyazlar sunar. Vergi muafiyeti, liman serbestliği (öncelikle Galata'da) tanır.

Konstantinapolis'te ticaret yapma, Galata'da üç iskele kurma ve deniz gümrüğünden muafiyet gibi imtiyazlar Venediklileri çok üstün kılacaktır. Ancak hemen arkasından Genova ve Pisalılar da neredeyse eşdeğer imtiyazlar elde ederler.

Akdeniz'de deniz ticaretinin güçlü Latin topluluklarının elinde olması ve Bizans'ın onlara Konstantinapolis'te tanıdığı imtiyazlar Galata'nın başta liman bölgesi olmak üzere kentsel kimliği ve biçimlenişi etkileyen bir faktör olacaktır.

İmparator I. Manuel Komnenos zamanında (1143-1180) Genova'nın Bizans'tan diğer Latin topluluklara göre ayrıcalıklı imtiyazlar sağlanması söz konusu olur. Ceneviz hükümeti bu çok verimli kolonisini, kanunları ve Podesta adı verilen yöneticisi ile özellikli bir yönetim alanı olarak değerlendirecektir.²

1204-1302 yılları arasındaki Latin istilasından korunmak ve ortak düşmana dönüşen Venedik'e karşı olmak düşünceleri ile Galata'daki Genova kolonisi Bizans'ın en önemli desteği olacaktır.

Bu kez yapılan anlaşmalar sonucu Galata neredeyse ayrı bir kent statüsü kazanır. Genova Galata'da var olan savunma sistemlerini yeterli görmez ve kendi surlarını inşa

* Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi Prof. Dr. Örcün Barışta tarafından tüm mimari özellikleri ile kapsamlı ve titiz bir çalışma olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada ana referans olmuştur. Ancak yapılan çalışma çeşmenin inşa alanının özelliklerine dikkat çekme amaçlıdır.

¹ Semavi Eyice, **Galata ve Kulesi**, Turing Yayınlar, İstanbul 1969, s. 9-15

² Semavi Eyice, **a.g.e.**, s.14-15

eder. Yüksek ve kuleli olarak inşa edilen bu surlar önemli iskelelere sur kapıları ile bağlanır.

Kenti Latinlerden geri alarak tekrar Bizans yönetimini güçlendiren imparator VIII. Mihael (1251-1282) 1261 yılında imzalanan Nimpheon anlaşması ile Genova'luların imtiyazlarını geri alır ve Galata'da inşa edilen surları yıktırır. 1269'da Venedik donanmasının Galata'yı yakması üzerine Genova'lular tekrar sur inşa etme isteğinde bulunurlar. 1303 yılında Bizans, Genova kolonisinin tam sınırlarını tespit edip bu bölgenin etrafının 60 arşınlık boş arazi olarak bırakılmasını ve yerleşkenin etrafına hendek kazılarak korunma sağlanmasına izin verir.³

Genovalılara tahsis edilen ilk imtiyaz bölgesi Karaköy Meydanı olarak bilinen alandır. Zaman içinde Genovalıların bitişik nizamda yüksek evler inşa etmesi evlerin arasını duvarlarla tahkim etmeleri, **(Resim:4)** Bizans zayıfladıkça sınırların Azapkapı'dan, Şişhane yönüne genişlemesi, 1348 tarihinde Galata kulesinin bulunduğu alana ilk kulenin inşası (Christea Turris=İsa Kulesi) Genova kolonisinin ne kadar güçlendiğini göstermektedir.

İstanbul'un fethi sırasında tarafsız kalmakla imtiyazlarını koruyabileceklerini düşünen Genovalılar, Fatih Sultan Mehmet'e fetihten sonra koloninin anahtarını teslim edip tüm imtiyazları ile korunma garantisi alıp zimmî (Osmanlı tebâsı) statüsünde değerlendirilirler. Fatih Sultan Mehmet bölgenin önemini farkında idi, zengin ticari potansiyeli, korunaklı limanı, kara ve deniz ulaşımının en stratejik noktası, Osmanlı imparatorluğunun en büyük tersanesinin kuruluş alanı olarak seçildiğinde zaten kontrol altına alınacaktı. Fatih Sultan Mehmet , fetih sonrası, Galata'ya hemen bir "Subaşı" (Voyvoda) ve kadı atayarak Galata'yı doğrudan Osmanlı yönetimine dahil eder.

Galata Kent Dokusunu Biçimlendiren Ana Faktörler

Galata bölgesinin fetih öncesi kentsel dokusunun en önemli yapılanmaları surlar, Sur kapıları, Büyük kule (İsa kulesi; Christia turris), San Domenico Kilisesi (Arap Camii), San Michele Kilisesi (günümüze ulaşmadı), San Francesco Kilisesi (bir yangında yok oldu), Genova koloni yönetim sarayı, Palazzo Comunale'dir (Bankalar Caddesinde sadece arka cephesi mevcuttur).

Fetih sonrasında ise bölge Osmanlı Devleti'nin Deniz gücünün askeri ve ticari anlamda merkezi olacaktır. Azapkapı bölgesinden Haliç koyunun neredeyse bitimine kadar Tersane-i Amire adını alacak olan devlet tersanesi kurulacak, günümüzde, Unkapanı, Yağ kapanı, Kürkçüler, Meyitkapısı gibi isimlerle geçmiş dönemdeki önemli ticari varlığını yansıtan iskeleler Galata bölgesinin Azapkapı-Tophane arasındaki liman oluşumlarına hizmet verecektir.

Fetih sonrasında bölgeye özellikle Gelibolu'dan getirilen denizci aileler iskân edilecek ve Azapkapı Sokollu, Kasımpaşa Piyale Paşa, Tophane Kılıç Ali Paşa gibi önemli yapı toplulukları Galata bölgesinin kentsel dokusunu biçimlendirecektir. Fetih sonrası

³ Ela Akyol, "Galatanın Eski Bir Camii", **Tarih ve Toplum**, S.172, İstanbul Nisan 1998, s.23-33

Kasımpaşa bölgesinde Tersane-i Amire ile başlayan askerî yapılanmanın Tophane bölgesinde Tophane-i Amire'nin inşası ile adeta bütünleşecektir.⁴ Galata yerleşiminin iki ucuna Osmanlı askerî gücünü yansıtan mimari oluşumlar olacaktır.

Galata'nın kentsel yapılanmasında iki önemli faktör mevcuttur. Bunlardan ilki Akdeniz'in iki önemli tacir topluluğu olan Venedik ve Genova'nın Galata bölgesinin Liman ve limana bağlı gelişen yapılanmasını çok güçlü olarak etkilemeleridir. İkinci faktör ise Galata bölgesinin topografik koşulları ve coğrafi özellikleri alır.

Galata bölgesinde kentsel yapılanmada bu iki faktör adeta birbirini besler ve güçlendirir. Genova'nın deniz ticaret kolonileri Karadeniz'de kapalı ve içe dönük bir sistem gösterirken Galata'da Akdeniz ve Avrupa'ya açık bir ticari mal dağıtımını uygular. İstanbul ve Galata'nın kuruluş bölgelerinin Kara ve Deniz bağlantıları bunda etken olur.

Galata bölgesinin topografik yapısı kentsel yapılanmayı biçimlendirir. 16. yüzyılda İstanbul ve Galata'yı tasvir eden Petrus Gyllius, Genova yerleşkesinin kısmen tepe üzerine, kısmen de tepenin eteğindeki düzlüğe kurulduğunu söyler. Bu tepenin doğu ve batı yönlerinde iki vadi olduğunu, güneyinde ise Haliç koyunun bulunduğunu tasvir eder. Yerleşkenin sur içinde olduğunu, surlarla kıyı şeridi arasının taverna, dükkân, aşevi gibi binaların yanı sıra önemli iskelelerin bulunduğunu anlatır. Galata'nın en yüksek noktasında kulenin bulunduğu ve buranın Haliç koyu, Boğaz, Marmara ve Konstantinapolis hatta Olimpos dağının görüldüğü hakim bir nokta olduğu belirtilir.⁵

Galata'nın surlarının tepenin hakim noktası olan kule bölgesinden, iki yönde yamaçlara uygun Azapkapı ve Tophane eğimleri ile sahile bağlandığı, kıyı şeridinde ise kıyıya paralel biçimde yerleşimi çevrelediği, kaba hatlarla üçgen bir alan olarak tanımlanabilecek şekilde yerleşkeyi çevrelediği görülür. Denize eğimli arazinin sert jeolojik oluşumlara sahip olması nedeni ile de denize eğimli sokakların, merdivenli sokaklar olarak düzenlendiği görülür. Çok sayıda iskele sur kapıları ile ilişkili olarak varlık gösterir. Sur içi bölge, yer yer iç sur olarak tanımlanabilecek duvarlarla bölünür. Günümüzde bu sur kapılarından üzeri Podesta armalı olarak orijinal hali ile ancak Haripkapı ulaşmıştır. Hatalı bir tanımlama ile Yanıkkapı ismi ile bilinmektedir.

Sur içi bölgede ulaşım açısından iki ana aks günümüze ulaşmıştır. İlki Voyvoda (Bankalar) caddesi, ikincisi denize paralel Perşembe Pazarı Caddesidir. Kuleden sahile birçok sokak açılımı arazinin yapısına uyumlu yelpaze biçiminde yamaca yayılır.

Galata bölgesinin bir diğer Akdenizli özelliği günümüz Karaköy açıklığı-düzlüğü-meydan tanımlamasını ne yazık ki yakın tarihlerdeki imar çalışmaları ile yitirmiştir. Bu alan Genova kolonisinin "Piezzetta"sı, limana açılan en önemli ticari ve sosyal alanıdır. Galata'nın iki belirgin meydanından biridir. Bölge topografyasının sunduğu diğer açık alan ise günümüzde tüm niteliklerini kaybetmiş olan Azapkapı bölümüdür. Günümüzde "Çeşme Meydanı" olarak tanımlansa da bu önemli iskele alanı meydan olarak tüm niteliğini kaybetmiştir. Galata surlarının en önemli kapılarından Porto San Antonio'ya bağlanan,

⁴ Süreyya Eroğlu, "15. Yüzyıl Galatasından Günümüze Kalanlar", **Arkitekt**, S.469, İstanbul 2003, s.36-49

⁵ Petrus Gyllius, **İstanbulun Tarihi Eserleri**, (Çev: Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 1997, s.195-198

bölgenin en nitelikli Latin kilisesi San Domenico (Arap Camii) ile ilişkili bu alan fetih sonrası önemini devam ettirir. Donanmaya hizmet veren Azep askerlerinin hamamının buraya yapılması, tersane girişinin yeri olarak seçilmesi, 1577 (985 H) de Mimar Sinan'ın Azapkapı Sokollu Cami'sinin inşa alanı olarak burayı seçmesi tesadüf değildir. Arazinin eğimi nedeni ile cami kubbesi sekiz destek üzerine oturtulmuştur. Sultan I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan'ın bu alanda bir çeşme, günümüze ulaşmayan bir sıbyan mektebi ve anıtsal meydan çeşmesi ve sebili inşa ettirmesi bu bölgenin öneminin 17. yüzyılda da devam ettiğinin göstergesidir. **(Resim:5)**

Topografya'ya uyumlu gelişen Galata kent dokusunda ne yazık ki rahat ulaşım eksenleri ve anıtsal mimari yapılanmaları mevcut değildir. Bölgenin tarihi süreçte sürekli su sıkıntısı yaşadığı görülür. Roma ve Bizans dönemlerinde İstanbul ve Galata'nın su tesisleri hakkında yeterli bilgimiz yoktur. Galata bölgesi kuşkusuz 1204 yılındaki Latin istilası esnasında diğer yapılarla beraber su tesislerinin de tahribatını önleyememiştir. Günümüzde pek azı gelebilen sarnıçlarla su ihtiyacı giderilmeye çalışılan bölgede tarih boyunca su sıkıntısı mevcuttur. Bölgedeki önemli sarnıçlardan bir tanesi San Domenico (Arap Camii) ile ilişkilidir. Bu bölge ise aynı zamanda en önemli iskele ve sur kapısı ile bağlantılı alandır. Fetih Sonrası Galata bölgesine fetih geleneği uygulanır ve San Domenico (Arap Camii) Latin kilisesi Camiye çevrilir. Bu önemli başkentten ayrı statüde kent olarak değerlendirildiğinin göstergesidir.

Osmanlı Kentinin kurgusunda cami mimarisi hakimdir. Kent merkezinde olduğu kadar, mahalle merkezini de cami belirler. Dolayısı ile kentin diğer işlevsel mimari formları onun etrafında yerleşecektir. İstanbul örneğinde olduğu gibi kent silüetini de belirleyen cami dolayısı ile diğer işlevsel yapıların boyut ve inşa alanlarını da belirleyecektir. Meydan çeşmesi, Çeşme, Sebil gibi toplumun ihtiyaç listesinde ön sıralarda yer alan yapılar ise Osmanlı kent dokusundaki mimari varlığına çok geç XVII. Yüzyılda kavuşacak ancak kent dokusunda biçimlendirici olma özelliğini halen edinmemiş durumda olacaktır.

Galata bölgesi gayrimüslim toplumların ticaret odaklı toplanma alanıdır. Genova kolonisinin topografik koşulları göz önüne alınarak belirlediği kentsel yapılanma XVI. Yüzyıl Osmanlı Galata'sında tamamı ile Osmanlı Kent silüetine kavuşacaktır. Kıyı silüetindeki camiler ve iki önemli iskele alanındaki meydan anıtsal çeşme-sebilleri Tophane Kılıç Ali Paşa (1580) ve Saliha Sultan Sebil Çeşmesi Galata bölgesinin Osmanlı kent kurgusunu ve silüetini güçlü bir şekilde etkileyen yapılardır. Öncelikle iki sebil çeşmenin kuruluş alanlarının fetih öncesi iki önemli iskele alanı oluşu, Galata surlarının önemli kapıları ile bağlantıları, fetih sonrası iki önemli askeri kuruluş olan Tophane-i Amire ve Tersane-i Amire ile ilişkileri bu iki sebil çeşmenin inşa alanlarının seçilişindeki titizliği işaret eder.

Fetih sonrası İstanbul'da kent silüetini yüksek görsel noktalara inşa edilen anıtsal camiler ve sultan külliyesi ile nitelerken Galata bölgesi İslam kenti silüetini daha geç dönemde (ağırlıklı olarak 16. Yüzyılda) kazanacak ve kıyı camileri bu silüeti oluşturacaktır. Haliç- Boğaziçi aksında Azapkapı Sokollu Cami (1577), Tophane Kılıç Ali Paşa Camii (1583) , Fındıklı Molla Çelebi Cami (1589) olarak inşa edilen yapıların içinde yüksek alana inşa edilmesi ile farklı nitelikte, Cihangir Camii dikkat çeker.

Turkish Studies

Kentlerde mekânsal değerler içinde yer alan Pazar meydanları XVII. yüzyılda İstanbul'da anıtsal çeşmeler ve çevresinde oluşan meydanlara yerini bırakır. Lale devri olarak bilinen bu dönemde başkent İstanbul anıtsal meydan çeşmeleri ve etrafında gelişen nitelikli alanlarla dikkat çeker. Anıtsal çeşmeler etrafında oluşan bu nitelikli alanlar “meydan” tanımına uymaz. Sosyal alan olarak tanımlanabilirler.⁶ Başkent İstanbul'da önemli sosyal alanların Lale devrinden itibaren anıtsal bir su yapısı ile şenlendirilmesi önemli bir kentsel gelişim olgusudur.

Yaşamın kaynağı olan su tüm kültür ve inançlarda sonsuz bir değerle tanımlanır.

Mısır kültürü Nil nehri ile yaşam bulmuş bir coğrafyada varlık göstermiş, Antik Yunan'da evrende var olan her şeyin başlangıcı “Su” olarak kabul görmüştür. Pagan inançlarda olduğu kadar tek tanrılı inançlarda da Yaradan'a ulaşma çabasında arınmanın temel ilkesi su ile yapılması gereken temizlik olmuştur. Beden temizliğinin yanı sıra günahların affı için su kaynaklı hayır işleri de inançlarda önemli yer tutar.

Çeşme olarak yaygın biçimde tanımlanan su tesisleri; yerleşim alanının su ihtiyacına yönelik genel, su sistemlerinin kamu kullanımına uygun biçim ve yerlerde oluşturulan dağıtım yapılarıdır. Çeşmeler zaman içinde kent mimarlığında gerek mimari form, gerekse süslemeleri ile estetik değerler kazanıp, hizmet yapısı olmanın yanı sıra görsel nitelikleri ile yer almaya başladılar. Eski Yunan'da çeşmeler ihtiyaç yapıları olmanın yanı sıra anıtsal özellikleri ve hayvan formunda ağızlardan su akıtan yapı duvarı ile ilişkili, sokağa açılımı olan kent elemanları olarak görülmektedir.⁷ Çeşmelerin kentsel mimari açısından en nitelikli formları Roma ile ortaya çıkar. Roma mimarisi sivil mimari programında çok güçlü ve işlevsel yapılar programlamış, özellikle su kemerleri, su sarnıçları, anıtsal hamamlar, çeşmeler, havuzlu çeşmeler, havuzlar gibi kamu ihtiyacına yönelik su yapıları aynı zamanda kentin estetik değerlerini de artıracak özellikler kazanarak inşa edilmişlerdir. Özellikle “Nymphaeum” olarak tanımlanan anıtsal çeşmeler Roma kent mimarlığında coğrafi ve kültürel bölge farklılığı, göstermeden kentlerin önemli kavuşma noktalarına ve “forum” olarak tanımladığımız en önemli nitelikli kentsel alana inşa edileceklerdir. Batı mimarisi özellikle Barok dönemden itibaren anıtsal nitelikli, mimari yapı olarak biçimlenen çeşmeleri kent mimarisinin en önemli hareket merkezine yerleştirmeye başlar.(Örnek Roma Trevi Çeşmesi)

Sebil; hayır sahibi veya vakıflar tarafından yaptırılan iyi su ile doldurulan cami, medrese, han, şifahane gibi kamu yapılarının girişlerine, yol kavuşum noktalarına, pazar yerlerine yerleştirilen su dağıtım birimleridir. Sebiller yapıların dış duvarlarına özel hazırlanan nişler içine yerleştirilen musluklu hazne, tekne, küp olarak düzenlendiği gibi, duvar girişine yerleştirilen sebil tekne ve küplerini “sebilci” diye tanımlanan görevli ile duvar dışında yoldan geçen kişilere uzun saplı maşrapalarla soğuk ve iyi suları sunma biçiminde de düzenlenebilir.⁸ Bir İslami yapı olarak sebil; ortaçağda ilk anıtsal örneklerini Kahire'de vermeye başlayıp, “su verilen pencere” olarak basitçe tanımlanabilir. Bu su

⁶ Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s.352-253

⁷ Belkis Mutlu, **Mimarlık Tarihi Ders Notları**, s.50

⁸ Yılmaz Önge, “Mimar Koca Sinan'ın Sebilleri”, **Uluslararası Mimar Sinan Senpozyumu Bildirileri**, Ankara 1996, T.T.K., s.113-114

tesisleri çok yönlü hizmet verebileceği meydan, sokak kesişme noktaları gibi yerlere inşa edilir ve su deposu, kuyusu, bazılarında yazın hizmet verecek karlık deposu, çeşmeleri ile bir bütün olarak inşa edilirler.

Osmanlı Sebilleri nadiren bağımsız bir yapı olarak inşa edilirler. Çoğunun bir başka yapıya bağlı inşa edildiği, çokça da bir külliyeinin parçası olması söz konusudur. Çeşme ve sebil bileşeninin meydan değeri ile beraber ele alındığı fazla örnek yoktur. XVII. yüzyıl Osmanlı mimarisi şehircilik çalışmalarını yeni keşfetmeye başlamıştır ve aynı zamanda barok sanatı benimseyerek örneklerini bu doğrultuda vermiştir. Başkent anıtsal çeşmelerle donatılması ve bu örneklerin barok sanatın özelliklerini yansıtmaması dönem özelliği olacaktır.

Gerek çeşmelerin gerekse sebillerin su hazneleri ve depoları hava şartlarından etkilenmeyecek biçimde, insan ve hayvanlar tarafından kirletilmeyecek düzende, kapalı, yarı müstakil veya müstakil yapılar olarak inşa ettirilir. İslam inancında su ibadetin temelinde yer alır. Osmanlılar ise İslam inancının su ile ilişkili olarak gerek arınma ve temizlik anlamında, gerekse hayır yapma fikri ile su yapılarını, ihtiyaç yapıları olmanın dışında şadırvan, çeşme, sebil, çeşme-sebiller olarak çeşitlendirmiş, zengin estetik değerlerle imar ve inşa ettirmişlerdir. XVII. yüzyılın sonlarında çeşmeler önceliği işlev olan, genelde bir duvara bitişik basit mimari oluşumlar olmanın dışına çıkıp kendi mimari formunu oluşturmuş yapılara dönüşür. Meydan çeşmeleri ise öncelikle başkent İstanbul'da kent dokusunu etkileyen mimari karakter ve silüeti belirleyici yapılardır. Endüstri çağında ise su ihtiyacını giderme çözümleri hızlı ve ekonomik olarak konutların içinde gerçekleşince çeşmelerin kent yapılanmasında adeta gereksiz ve ihmal edilir duruma düşmesini kaçınılmaz olmuştur.

Galata Saliha Sultan Çeşmesinin Kentsel Değerleri ve Su İlişkisi

17. yüzyılda Galata hâla surlar içinde varlık göstermektedir. 1673- 1681 yılları arasında Haliç bölgesini inceleyen Eremya Çelebi “Galata'nın ilk kapısı Azep kapısıdır. Kürkçükapı, Yağ kapanı, Balık pazarı ve Karaköy kapısından sonra Kurşunlu Mahzen'e gelinir. Büyük Galata gümrüğü buradadır” sözleriyle bölgenin ticari yapılanmasının önemini belirtir.

Galata bölgesi tarih boyunca su sıkıntısı yaşamıştır ve su tesisleri imarı açısından tarihi yarımadaya göre ihmal edilmiştir. Galata bölgesinin fetih sonrası iskânının hızlanması su ihtiyacını giderecek yeni tesislere ihtiyaç duyulmasına sebep olur. Galatasaray suyu diye bilinen Sultan II. Bayezid tarafından inşa edilen İsale hattı Osmanlı döneminde bölgeye yapılan ilk büyük su sistemidir. I. Mahmud döneminde ise bölge adeta su tesisleri ile şenlendirilmiş, I. Mahmut'un 1731 (1144) yılında tamamlattığı bölgenin en önemli su sistemi “Taksim Suları” olarak bilinen su sistemidir. Bahçeköy'deki Balaban ve Eski Bağlar deresinin suları Bahçeköy Kemer, I. Mahmud Kemer ve künkler yoluyla Taksim'e yaptırılan büyük makseme getirilmiştir. I. Mahmud bu hizmetleri annesi Saliha

Sultan namına yaptırmıştır.⁹ Ardından III. Ahmet'in Bahçeköy'den su getirme çalışmaları bölgenin Taksim suları olarak bilinen ana su hattından önceki önemli çalışmalardır. Taksim sularının birinci aşamada Bahçe Köydeki derelerin sularının düzenlenip ıslah edilmesi ve içi sırlı künklerle 25 kilometrelik isale hattı ile şehre taşınması, 21 gözlü I. Mahmut su kemeri ile Harbiye'deki makseme ve Taksim'deki büyük su deposu ve makseme ulaştırılması sağlanır. İkinci aşamada Topuzlu Bendin Cezayirli Hasan Paşa tarafından tamamının tamir ettirilip su hacminin artırılması gerçekleştirilir. II. Mahmut'un Arabacı Mandırası Deresinin bir kolu üzerine kendi adı ile anılan bendi yaptırarak 1839 yılında Taksim isalesine bağlatması ve II. Mahmut'un kendi bendi ile Valide Bendi olarak bilinen (1786-87) III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın inşa ettirdiği bendin arasına yamaçlarda iki çeşme yaptırması bölgenin arka arkaya inşa edilen önemli su tesisleridir. Taksim maksemının dağıtım kollarından günümüz İstiklal Caddesi yönündeki ana kollardan birisi olan kol, Unkapanı köprüsü başındaki Saliha Sultan Sebül Çeşme'sine (Azapkapı Çeşmesi) su vermektedir.¹⁰

Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, Tersane caddesi-Yolcu Hamamı sokak- Yeşil Direk Hamamı ve Sokullu Mehmet Paşa Camii ile çevrelenmiş alandadır. **(Resim:7)** Saliha Sultan, Azapkapı Saliha Sultan Çeşme-Sebilinin bânisi, II Mustafa'nın eşi, I. Mahmud'un annesi, oğlunun "sebkatî" mahlasından ötürü Saliha Sebkatî Valide Sultan olarak anılır. Saraya gelişi ile ilgili hikaye aynı zamanda bu anıt çeşmenin varlığının sebebidir. Çocukluğunun su sıkıntısı çeken bu bölgede geçtiği rivayet edilir.¹¹

Saliha Sultan Çeşme ve Sebili fevkâni kuruluşlu bir Sıbyan mektebi ile birlikte yaptırılmıştır. Sebül uzun yıllar harap durumda kalmış 1952-53'de Ali Saim Ülgen tarafından hazırlanan detaylı bir onarım projesine göre restore edilmiştir. Ancak çeşme ve sebül bu dönemde yol çalışmaları nedeniyle meydan çeşmesi niteliğini tamamen kaybetmiştir. 1957 yılında yol çalışmaları sırasında mektep binası yıkılmıştır. Çeşme günümüzde Unkapanı Köprü ayağının Şişhane yokuşu başlangıcında, Azapkapı Sokullu Camisine komşu ve Unkapanı varyantı altında yer alır. 1957 yılındaki yol çalışması ve yakın zamandaki bölgede yapılan çalışmalar çeşmeyi görünmesi zor bir konuma sokmuştur. Ayrıca yapının yol kotundan oldukça alt seviyede oluşu fiziki varlığını olumsuz etkilemektedir. Yol kotundan aşağıda kalan yapı sürekli atık tehdiği yaşamaktadır. **(Resim:10)**

Azapkapı'da Unkapanı köprüsünün Galata yönündeki girişinde yer alan Galata Çeşmesi, Azapkapı Çeşmesi, adlarıyla da bilinen Saliha Sultan Çeşme ve Sebili, Saliha Sultan tarafından Kayserili Mehmed Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde 1732-1733 (H.1145) yıllarında yaptırılmıştır. Mimarı belli değildir. Sultan I. Mahmud'un su hizmetleri açısından önemli bir yapı olup annesi tarafından kente vakfedilen zarif bir anıt eserdir. Su haznesi, sebül ve çeşmelerden oluşur. Suyunu Taksim makseminden alan yapı dört cepheli

⁹ Hatice Aynur -Hakan Karateke, **III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul 1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 20, İstanbul 1995, s. 54-55

¹⁰ Kazım Çeçen, **İstanbul'un Osmanlı dönemi su Yolları**, İstanbul 1999, (Yay. Haz. Celal Koray), s. 251-279

¹¹ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul 2008, s.286-288

yapının ana formu beşgencidir. Meydana bakan cephesi yoğun Barok karakterli bezemelere sahiptir. Bu yönü ortada yarım daire olarak dışa taşan sebil ve iki yanında simetrik olarak sivri kemerli birer çeşme yer alır. Dışa taşkın sebil mukarnas başlıklı altı mermer sütunla düşey ekseninde beşe bölünmüş, aralardaki dilimli kemerli açıklıklardan biri kapı, dördü bronz döküm şebekeli pencere açıklığı olarak düzenlenmiştir.¹² **(Resim:6-7)**

Sebil ve Çeşmeleri olduğu cephe tamamen panolar ve bordürler halinde bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlarla bezenmiştir. **(Resim:8)**

Natüralist üslupta çiçekler, meyveler, Rumiler, palmetler, mukarnaslar, kıvrımlı dallar, vazo içindeki çiçek kompozisyonları, mermere işlenmiş olup dönemin süsleme anlayışını güçlü bir şekilde yansıtır. Sebil ve çeşmeler üzerindeki kitabelerin şairi Seyyid Vehbi, hattatı ise Eğri kapılı Mehmet Rasih Efendi'dir. Yapının sade olan arka ve yan cepheleri çeşme aynaları ile bezenmiştir. Yapının geniş ahşap, kalemişi bezemeleri saçağı, üzeri kurşun kaplı sebil üzerinde bir kubbe, ortada hazne üzerinde büyük bir kubbeyi saran sekiz küçük kubbe ile örtü düzeni kurulmuştur.¹³

Çeşmenin kuruluş alanı Genova kolonisi döneminden Cumhuriyet dönemine kadar Galata'nın liman ve pazar bölgesidir. Ticaret mallarının gümrüğü, lonca binası gibi önemli ticari kuruluşların yanı sıra Fetih sonrası Kasımpaşa tersanesinin kuruluş alanı olması askeri niteliğini de vurgular.

XVIII. Yüzyıl İstanbul ve Galata'nın yeni iskân alanlarına ihtiyaç duyduğu bir dönemdir. Galata geçmişten beri süregelen yabancılara yerleşim yeri olma özelliğini sürdürmesinin yanı sıra özellikle Batılı kent yüzünü de bu dönemde yansıtabacaktır. Bunda anıtsal meydan çeşmelerinin etkisi muhakkaktır. Yabancılara ait 18. Yüzyıl Galata'sı taş malzemeli konutları ile dikkat çeker. Rus, Fransız, İngiliz elçilikleri bölgenin yabancılar tarafından tercih edilmesinin göstergesi olup, Galata-Taksim arasında açılan yeni yol Pera sirtlarına yerleşimi hızlandıracaktır.

KAYNAKÇA

AHRAZ Gül Sarıdikmen, "Resimler ve Gravürlerde Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili" **Dünü ve Bugünü ile Haliç**, İstanbul 2003, s.445-451,

AKYOL Ela, "Galata'nın Eski Bir Camii" **Tarih ve Toplum**, S.172, s. 23-33, Nisan 1998

AYNUR Hatice - KARATEKE Hakan T., **III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul 1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:20

BARIŞTA Örcün, **İstanbul Çeşmeleri, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi**, Ankara 1995

BERK Süleyman, "Azapkapı Saliha Sultan Çeşme ve Sebili", **El Sanatları**, S.3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s.48-53

¹² Örcün Barıştan, **İstanbul Çeşmeleri Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi**, Ankara 1995, s.

¹³ Süleyman Berk, "Azapkapı Saliha Sultan Çeşme ve Sebili", **El Sanatları**, S.3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s.48-53

- ÇEÇEN Kazım, **İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları**, İstanbul 1999, (Yay. Haz. Celal Koray), s. 251-279
- DOĞAN KUBAN, İstanbul Bir Kent Tarihi, İstanbul 1996, s.352-353
- EYİCE Semavi, **Galata ve Kulesi**, Turing Yayınlar, İstanbul 1969, s.9-15
- EYİCE Semavi, **Galata Hakkında İki Kitap ve Münasebetle Bazı Notlar**, İstanbul, s.203-208
- EROĞLU Süreyya, "15. Yüzyıl Galatasından Günümüze Kalanlar", **Arkitekt, S.496**, s.36-49
- KAL'A Ahmet v.d., **İstanbul Su Külliyesi**, İstanbul 2003, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay. 47
- MANTRAN Robert, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Cilt I.** (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan), T.T.K. Ankara 1990, s.39-40
- MUTLU Belkıs, **Mimarlık Tarihi Ders Notları**, s.50
- ÖDEKAN Ayla, "Saliha Sultan Sebili ve Çeşmesi", **İstanbul Ansiklopedisi C.6**, İstanbul 1994, s.428
- PETRUS Gyllius, **İstanbulun Tarihi Eserleri**, (Çev:Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 1997, s.195-198
- SAKAOĞLU Necdet, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul 2008, s.286-288
- ŞERİFOĞLU Ömer Faruk, **Su Güzeli İstanbul Sebilleri**, İstanbul 1995, s.144
- Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, (Çev: Ülker Sayın), İstanbul 2001
- Arkitekt İstanbul Özel Sayısı S.453**, İstanbul Eylül 1997

Resim Listesi:

- Resim: 1-** Boundelmonti'nin En Eski İstanbul Tasvirinde Galata
- Resim: 2-** 16. Y.Y. Matrakçı Nasuh'un Galata Tasviri
- Resim: 3-** Galata Bölgesinde Surlar ve Nitelikli Yapıları Gösteren Harita
- Resim: 5-** Saliha Sultan Çeşmesi ve Sokollu Cami
- Resim: 6-** Saliha Sultan Çeşmesi Batı Yönü
- Resim: 7-** Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili
- Resim: 8-** Saliha Sultan Çeşmesi Çeşme Bezemeleri ve Pencere Şebekesi
- Resim: 9-** Saliha Sultan Çeşmesi Saçak Altı Bezemesi
- Resim. 10-** Saliha Sultan Çeşmesinin Günümüzde Yol İlişkisi

---

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

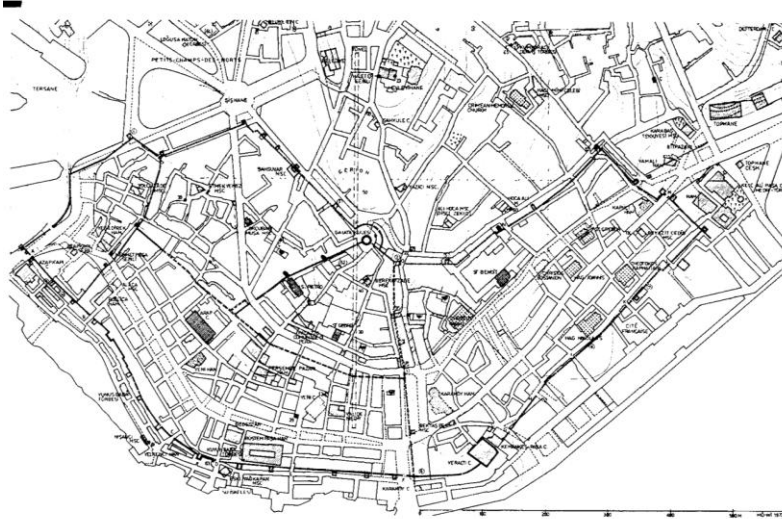

Resim: 1- Boundelmonti'nin En Eski İstanbul Tasvirinde

Resim: 2- 16. Y.Y. Matrakçı Nasuh'un Galata

Turkish Studies

Resim: 3- Galata Bölgesinde Surlar ve Nitelikli Yapıları Gösteren Harita

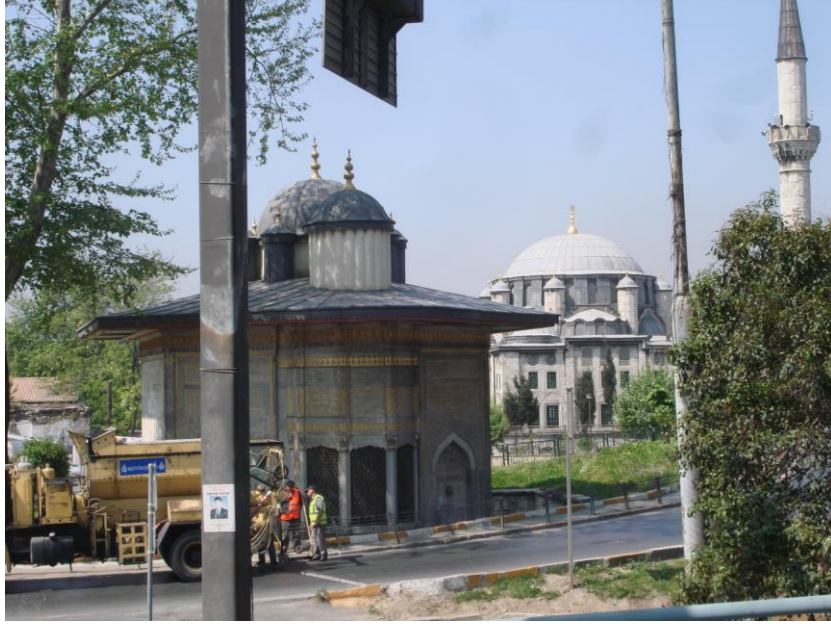

Resim: 4- Galata Kulesine Açılan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Resim: 5- Saliha Sultan Çeşmesi ve Sokollu

Resim: 6- Saliha Sultan Çeşmesi Batı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Resim: 7- Saliha Sultan Çeşmesi ve

Resim: 8- Saliha Sultan Çeşmesi Çeşme Bezemeleri ve Pencere Sebekesi

---

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Resim: 9- Saliha Sultan Çeşmesi Saçak Altı

Resim. 10- Saliha Sultan Çeşmesinin Günümüzde Yol

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011